

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ПІСЛЯЧАСУ В ГОВІРЦІ СЕЛА ЛЕТАВА ЧЕМЕРОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Якщо прийшов на землю грішну –
Не забувай джерела ті,
Що міць тобі дають неспішно
І не підводять у путі.

О. Ванжула [9, 20]

Одним із таких джерел є Слово. Бурштинове живе Слово пращурів. Воно подароване нам Богом, народжене в муках, відстояне, відшліфоване впродовж століть, обрамлене мистецьким витвором народного духу й розуму, натхнене Божою ласкою, любов'ю, животочить розмаїттям форм, лексичних, фонетичних і граматичних варіантів; запашною квіткою вплітається в багатобарвний вінок українських говірок, говорів і наріч, української культури й духовності; розбурхує нашу уяву, дає силу, хвилює, леліє, надихає, тішить або засмучує... На те воно й Слово.

«І задивляюся ув очі слів, У їхні світлі і вродливі лица» [9, 122] – так писав відомий подільський поет, чародій Слова – Іван Іов, котрий усім серцем, усією душею вірив у магічну силу Слова, відчував його енергетику, закладену ще нашими предками; «бачив його багатобарвним – строгим, пестливим, образливим, ненаситним...» [9, 123].

Живе мовлення подолян теж вирізняється безліччю надзвичайно цікавих варіантів слів і словосполучень, архаїчністю форм, відбиває багатство духовного і матеріального життя подільського краю, який має давні традиції, звичаї, обряди, власний побут, прекрасних умільців, творчих людей, чудові перлини-краєвиди... За словами відомого українського діалектолога Ф. Т. Жилка, «у розмовній мові народу є те, що живе тепер, те, що відмирає (реліктові риси), і те, що народжується, виявлене більшою або меншою мірою» [4, 4].

Діалектологічні спостереження, проведені впродовж багатьох років, свідчать, що носії подільських говірок усвідомлюють не лише їх належність до української мови, української нації, а й специфіку свого говору порівняно з іншими, а також наявність його внутрішньої диференціації [3, 74].

Мета нашої статті – схарактеризувати функціонування темпоральних словосполучень із значенням післячасу в говірці села Летава Чемеровецького району Хмельницької області, простежити їх семантико-структурні особливості, що не було предметом спеціального дослідження.

Мальовниче подільське село Летава (фонетичні варіанти Лятава, Латава [8, 360]) засноване ще в 1415 році [11]. Розташоване в широкій долині річки Летавки, яка впадає у Жванчик – притоку Дністра, неподалік від села Зарічанка (колись містечка Лянцкорунь) [7, 591; 12, 11]. З давніх історичних джерел відомо, що Летава раніше належала до Кам'янецького повіту Лянцкорунської волості [14, 275]; поділялася на три частини: власне Летава, Романівку й Заболотівку [19, 465].

Під назвою Летава Дворище село згадується в документах на початку XVI століття. Воно було тоді королівським маєтком і входило до Сокальського староства [7, 591; 8, 360].

Як свідчать історичні праці з Поділля, Летава (так говорять у народі) «давно називалась Чернява и лежала не на томъ самомъ мѣстѣ, гдѣ нынѣ село, а въ трѣхъ верстахъ отъ сего мѣста – там, гдѣ нынѣ прудъ...» [8, 360].

1793 року Летава віддали державі, а через два роки Катерина II подарувала її небогам Потьомкіна, котрі незабаром продали маєток. Згодом Летава мала інших господарів: Войцеха Грабовського, поміщиків Дружбацьких та Зеленських. Із 1875 року нею володів Костовський [12, 11].

Існує дві версії щодо походження назви топоніма Летава. Одна з них досить прозора: село бере свою назву від річки Летавка, що протікає через нього. Функціонує, звісно, й друга версія, щоправда, народна: ми записали легенду від летавчанки Волощук Зінаїди Федорівни, 1927 року народження, освіта – 7 класів:

Тутка / де|вотка|наши|си|ло|зара / колис|рос|казували|ше|м'ї|тато-ни|бошчик / були|дуже| болота / і|си|се|м'ї|се|було|н'їби|ї|їа|м'ї // воно|ї|те|перички|н'їби|ї|їа|м'ї / т'їл|ко|шо|на|горб'ї // а|се|ло|то|їа|ке|було / так / може|с|пару|хат'ї|ї|та|ких / ї|зе|м|ли|було // їа|ни|знайу / чи|се|праїда / так|м'ї|тато|рос|казували // але|кру|гом|цего|си|ла / то|була|дужи|добра|зе|м|л'є / та|зе|м|л'є|пустувала // по|тому|си|се / їсе|м'ї|се|продалис|багато|му|лі|тої|циви / а|хто|продаї /

то Бог йе^uго знайе^u // то в'ід^m того почали називати се^uло спочатку Л'атава / а п'ізніши^e ўже Ле^uтава // вот та^eке йа йе^uно знайу / а чи праўда се / чи н'е / то Бог йе^uго знайе^u //

Говірка села Летава належить до подільського говору, зокрема західноподільської групи, південно-західного наріччя.

Спробуємо на основі самотійно зроблених записів простежити функціонування темпоральних словосполучень із значенням післячасу в мовленні летавчан.

Часові відношення виражаються в українській мові складною системою прийменникових і безприйменникових словосполучень, серед яких можна виділити три семантико-синтаксичні групи:

- 1) часовий період, за межами якого відбувається дія;
- 2) час, у межах якого реалізується дія;
- 3) часові відрізки, що виступають початковим або кінцевим етапом дії.

Кожна семантико-синтаксична група – це своєрідна мікросистема, для членів якої характерні спільні й диференційні ознаки [5, 34].

Серед словосполучень із значенням післячасу в синтаксичній системі досліджуваної говірки можна виділити дві групи:

- 1) словосполучення з семантикою післячасу, повністю заповненого дією;
- 2) словосполучення з семантикою післячасу, не повністю заповненого дією.

У говірці села Летава для вираження часової наступності, повністю заповненої дією, функціонує одна граматична модель словосполучень: V · з · Sg. Вона передбачає початковий момент дії, яка у своєму перебігові цілком заповнює наступний проміжок часу [6, 103]. Словосполучення, побудовані за такою моделлю, мають у своєму складі дієслова недоконаного виду на позначення дії, що протікає в часі, або на позначення безперервного процесу. Наприклад: *сид'іти зран'а (зран'е); сапати зран'а (зран'е); вучитис'і с першого вересн'і; вишивати ше з д'їучи^eни; робити з мало^o; а ў не^uд'їл'у зран'е ўс'і с'їдали^e за с'т'їў / і тоди^l мама к'райала паску на кавал'чи^eки; с'по^uлуд'н'е кирничку тра^lчисти^eти; ў суботу зран'е мо^uло^uду наражали ў в'їночок / л'енти та інші.*

Подібні словосполучення відбивають також подільські народні пісні, етнографічні записи та матеріали, наприклад: *Въ Каменець-Подольскъ онъ отправляется въ продолжение 10 пятницъ, начиная съ пятницы на святой недѣльѣ* [1, 12]; *А вчера зъ вечера папорошенька впала* [2, 14]; *Ой ми вчера Із вечера Їхали к дівиці. А ми вчера Із вечера Мостили гати* [13, 34]; *А хто дітей має, Нехай навчає, Ізрання до корчми Нігди не пускає* [13, 164]; *А вже з полудня звернуло, і сонце саме припікало* [16, 32]; *Їдучи в місто від Кодими тощо, з полудня, ... по праву руку стоїть міська церква* [16, 50]; *А з суботоньки в неділю Пішла Наталка в шальвію* [17, 93] і подібні.

Словосполучення зі значенням післячасу, не повністю заповненого дією, залежно від вербального компонента, який може виражати лише закінчену дію, поділяються відповідно до граматичних і лексичних моделей темпоральних синтаксем у їх складі на три групи:

- 1) словосполучення з семантикою точного післячасу;
- 2) словосполучення з семантикою неточного післячасу;
- 3) словосполучення зі значенням приблизного післячасу.

Характерною особливістю темпоральних синтаксем у структурі словосполучень із семантикою точного післячасу, не повністю заповненого дією, є те, що вони виражають значення точно визначеного часового проміжку, після якого відбувається дія, і до їх складу входять іменники лише часової семантики: *хвилина, година, рік, тиждень, місяць* та інші. Наприклад:

1) V · через · Sa – *тато прїїхали чере^z дв'ї годин'і; м'їі Николо / йак п'їшоў до вуїка / то приплентаўс'і чере^z не^uд'їл'у; Гал'е ўчера поїїхала до бол'ниці / а прїїхала б'їдна аш чери^eс м'їс'їц'і; ў мене^u ўночи заслабла дуже^u т'ешко баба / о / а чери^eз годину ўже ўмерла / ота^lкойі; по^uтому чере^eс не^uд'їл'ку було слово ў молодой / робили слово на пїе^uде^uс'ат душ; мойа Дун'е прїїшла до мени чери^z годину / ди^lтино / йа заслабла на гр'їп;*

2) V · за · Sa – *вуїко Питро п'їшоў с хати / і за к'їл'ка м'їнут зїавиўс'і; мамка за м'їнуту зайшла до хл'їва; Волод'о за к'їл'ка м'їнут прїб'їг до аптики за порош'ками.*

Серед цих словосполучень семантично найчіткіше і найактивніше є, звісно, словосполучення з прийменником *через* (V · через · Sa), яке точніше передає значення часової наступності, ніж словосполучення з прийменником *за* (V · за · Sa).

Неточний післячас у західноподільській говірці села Летава репрезентовано словосполученнями V · після · Sg, V · після · Sg і меншою мірою V · по · S₁, які виражають загальний план наступності дії щодо часового орієнтира, наприклад:

1) V · після · Sg – *ўмерти посл'а ве^eс'ни; згадувати посл'а смерти; молитис'і посл'а ве^uчери; спраўл'ети в'їс'їл'е посл'а Покрови; прати посл'а Паски; прїїхати посл'а с'ват; посл'а тих рок'їў / триц'їт' другого / триц'їт' т'ретього року / то ше були голода / ми ше го^uло^uдували / б'їдили; ўже на другий ден' / посл'а ви^uс'їл'а / не^uв'їстка зам'їтайе^u хату; посл'а*

воб'їду прийшла *моїа се'стра* |Текл'е^а / таї сказала / шо До^к'їїа Ма^зурка ўмерла; |посл'а воїни прийшоў *їе^ано* |мого чолов'їка брат *Їосип*; |посл'а в'їс'їл'а ми ш'чолов'їком прийшли *жїти с'уда* / на се воб'їс'т'е; |посл'а |того / їак роботу ўже поробили / то хаз'аїї кїкакали за с'т'їў;

2) V · після · Sg – *ворати* |н'їсл'а жнїў; |прїїти |н'їсл'а ве^ас'їл'а; |прїїхати |н'їсл'а т'ретоїї годїни; ўмерти |н'їсл'а Р'їздва; згадувати |н'їсл'а с'мерти; |Дун'у ше доўго згадували |н'їсл'а с'мерти;

3) V · по · S₁ – *в'їдїхати* попо^алудни; ўстати |поночи; *ворати* попо^алудни; попо^алудни даїу ше коров'ї *їїсти* / даїу |н'їла.

У синтаксичній системі говірки села Летава спостерігаємо й паралельне вживання аналізованих словосполучень. Наприклад: *ўмерти* |посл'а ве^ас'їни // |н'їсл'а ве^ас'їни; *згадувати* |посл'а с'мерти // |н'їсл'а с'мерти; *молїтїс'ї* |посл'а ве^ачери // |н'їсл'а ве^ачери; *в'їдїхати* |посл'а воб'їду (об'їду) // по воб'їді (об'їді); |прїїти |посл'а шл'убу (в'їс'їл'а, ви^ас'їл'а) // |н'їсл'а шл'убу (в'їс'їл'а, ви^ас'їл'а); |прїїти |посл'а воб'їду // по воб'їді; |прїїти |посл'а воїни // по воїн'ї.

Словосполучення приблизного післячасу з прийменником *через* (V · через · Sa) передбачають функціонування вербальних компонентів, що виражають завершену дію. Семантика цих словосполучень визначається семантикою залежних темпоральних синтаксем. Іменника з часовим значенням, на основі яких утворюються синтаксеми часової наступності, виступають загалом із числівниками, а «відтінок приблизності створюється зміною порядку слів у іменній групі або повторенням числівника» [6, 109], наприклад: |прїїти |годїн'ї *чере^аз дв'ї-три*; |прїїхати |годїнки *чере^ас три-ш'їтури*; |прїїдиши до |мени *чере^ариз дв'ї-три годїн'ї* / *будем |разом гост'їў ўстр'їчати*; |Мар'їїе^ан'ї |д'їти |мали |прїїхали |се^аго |року до |нейї / то шос |прїїхали |рок'їў *чере^ас три-ш'їтури* / *отакїой*; |моїї *хлопц'ї* |прїїхали за *барабол'їми* |годїнки *чере^аз дв'ї*; |поки |н'їшли за *акушкеркой* / то *вїрнулис'ї аш* *чере^аз дв'ї-три годїн'ї* / а *во^ана |дома ўродїла*.

Приблизний післячас може передаватися будь-якою синтаксемою часової наступності разом із підсилювальним словом *десь*, наприклад: |їїздили |коліс *сам'ї* за *пати^аками* / то *те^аперїчки* |прївоз'е *машїноў* / *їе^ано* *бе^ари* / а |прїїхали *дес* |посл'а воб'їду; за |с'їном |їїздили *аж на К'с'ондзове^а* / там |наші |поли^е *було* / *дес* |посл'а по^алуд'н'а; *ме^ане* *болїт* шос *їсе^аре^адїн'ї* / *али* |Богу |д'екувати / *не^а* *бол'е* |крїж'ї / *с'тало* |трохи |кращї *дес* |поночи та інші.

Словосполучення зі значенням післячасу, не повністю заповненого дією, трапляються також у фольклорних, літературних та етнографічних джерелах із Поділля. Наприклад: *Подають* *вечеру*, і по *вечерї* *молода* *п'є* до *кожного* [13, 56]; *По обїді дякують з приспівкою: Встаньте, буяри, встаньте* [13, 37]; ... *спїваєтьсї опїсля* *первої застави* [13, 61]; *От як після дощу... по небї* *якраз* *таким* *промінням* *стрїля...* [16, 46]; ... *а* *через* *скїльки* *дєнь* *вїпала* *пороша* [16, 100]; *І дїда* *твого* *тут* *же* *мучили*, *хто* *зостав* *пїсля* *Колївцїни* [16, 108]; *Посл'а* *об'їда* *сейчас* *же* *п'ят'є* *скот'є* [18, 108]; *В'є* *городї* *зїллє*, по *Рїздвї* *весїллє* [18, 290]; *Ой* *ты* *Іваню*, *отважнїй* *козаче!* *Где* *ся* *вїбераеть* *в'є* *дорогу* *по* *ночи!* [2, 69]; ... *обряд'є* *этот'є* *отбываетьсї* *посл'а* *пасхи* [1, 13]; *этїм* *означаетьсї* *упадок'є* *хозїйства* *по* *смерти* *мужа* [1, 31]; *І* *по* *вїчерї* *положивсї* *спати* [10, 28]; *Ну*, *пїсля* *вїсїля* *відкрїли* *ї* *бочки* [10, 29]; *По* *вїчерї* *та* *ї* *порад'ємосї* [17, 224]; *До* *Дмитра* *дївка* *хїтра*, *а* *пїсля* *Дмитра* *хоц'є* *каглу* *нею* *вїтри* [15, 62]; *По* *смерти* *нема* *каяннї* [15, 134] та інші.

Отже, досліджуваний матеріал західноподільської говірки села Летава Чемеровецького району Хмельницької області дає можливість виділити серед словосполучень із значенням післячасу дві групи: 1) словосполучення з семантикою післячасу, повністю заповненого дією; 2) словосполучення з семантикою післячасу, не повністю заповненого дією, які представлені шістьма граматичними моделями. Найбільш продуктивними серед них є V · з · Sa, V · через · Sa та V · після · Sg. Зрідка простежуємо й паралельне вживання темпоральних словосполучень.

Список використаних джерел

1. Быть подольнъ издаваемъ К. Шейковскимъ. – Киевъ, 1860. – Т. 1. – Вып. 2. – 74 с.
2. Галько І. Народний звичай і обряди з околиць над Збручем / Ігнатій Галько. – Львів, 1860. – Ч. 1. – 144 с.
3. Гриценко П. Ю. Основні риси подільського говору / П. Ю. Гриценко // Поділля. Історико-етнографічне дослідження. – К. : Доля, 1994. – С. 74-81.
4. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. школа, 1966. – 308 с.
5. Іваненко З. І. Прийменникові конструкції часу / З. І. Іваненко // Українська мова і література в школі. – 1976. – №1. – С. 33-40.
6. Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / З. І. Іваненко. – К.-Одеса : Вища школа, 1981. – 144 с.
7. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область / головна редакція української радянської енциклопедії Академії наук УРСР. – К. : Інститут історії Академії наук УРСР. – 708 с.

8. Каменецкий уезд. VII выпуск. – Каменец-Подольск, 1899. – 610 с.
9. Кульбовський М. З подільського кореня : нариси / Микола Кульбовський. – Хмельницький : НВП «Еврика» ТОВ, 2003. – 200 с.
10. Левченко М. Казки та оповідання з Поділля: в записках 1850-1860 рр. / М. Левченко. – К., 1928. – Вип. 1-2. – 598 с.
11. Летава [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
12. Мацевич А. Ф. Летава / А. Ф. Мацевич. – Львів : Каменярь, 1983. – 36 с.
13. Народні пісні в записках Степана Руданського. – К. : Музична Україна, 1972. – 292 с.
14. Населённые места Подольской губернии : алфавитный перечень населённых пунктов с указанием некоторых справочных сведений о них / сост. В. К. Гульдман. – Каменец-Подольск, 1893. – 636 с.
15. Приказки, прислів'я і таке інше / уклад М. Номис. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
16. Свидницький А. П. Люборацькі / А. П. Свидницький. – К. : Дніпро, 1984. – 297 с.
17. Танцюра Г. Весілля в селі Зятківцях / Гнат Танцюра ; упоряд., ред. М. К. Дмитренко, Л. О. Єфремова. – К. : Редакція часопису «Народознавство», 1998. – 404 с.
18. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ западно-русской край, снаряженной императорскимъ русскимъ географическимъ обществомъ. Юго-западный отдѣлъ // Матеріали изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ. – С.-Петербургъ, 1872. – Т. 3. – 488 с.
19. Труды подольского епархиального историко-статистического комитета. Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. св. Ефимия Сецинского. – Каменец-Подольский, 1901. – Выпуск 9. – 1064 с.

Анотація. Автор статті характеризує темпоральні словосполучення на основі діалектного матеріалу, записаного власноруч у селі Летава Чемеровецького району Хмельницької області. Об'єктом дослідження стали словосполучення зі значенням післячасу, їх поширення та семантичні групи. Відзначено активність уживання таких граматичних моделей, як $V \cdot з \cdot Sg$, $V \cdot через \cdot Sa$, $V \cdot після \cdot Sg$.

Ключові слова і словосполучення: післячас, темпоральні словосполучення, західноподільська говірка, граматична модель.

Summary. The author of the article characterizes temporal word-combinations on the basis of dialectal material of village Letava of Chemerovetskyi district Khmelnytsky region handwritten records. Word-combinations with meaning of after-time, their dissemination and semantic groups became the object of investigation. Attention is paid to wage activity of grammatical models as $V \cdot with \cdot Sg$, $V \cdot through \cdot Sa$, $V \cdot after \cdot Sg$.

The dialectology supervisions conducted during many years testify that the transmitters of the Podolsk manners of speaking realize not only their belonging to Ukrainian, Ukrainian nation but also specific of the manner of speaking comparatively with other, and also presence of him internal differentiation.

The manner of speaking of village of Letava belongs to the Podolian manner of speaking, in particular West Podolian groups, south-west manner of speaking. On the basis of the independently done records trace functioning of temporal word-combinations with the value of after-time in broadcasting of Letava habitants.

Sentinel relations are expressed in Ukrainian by the difficult system of prepositional and nonprepositional word-combinations among that it is possible to distinguish three semantic-syntactic groups : 1) sentinel period outside that there is an action; 2) times, within the limits of that an action will be realized; 3) sentinel segments that come forward as the initial or eventual stage of action.

Among word-combinations with the value of післячасу in the syntactic system of the investigated manner of speaking it is possible to distinguish two groups: a 1) word-combination with semantics of after-time, fully filled by an action; 2) word-combinations with semantics of after-time, not fully filled by an action.

The investigated material of West Podolian manner of speaking of village of Letava of Chemerovetskyi district of the Khmelnytsky region gives an opportunity to distinguish among word-combinations with the value of after-time two groups : 1) word-combination with semantics of after-time, fully filled by an action; 2) word-combinations with semantics of after-time, not fully filled by an action, that is presented by six grammatical modules. Most productive among them is $V \cdot with \cdot Sg$, $V \cdot through \cdot Sa$, $V \cdot after \cdot Sg$. Now and then trace the parallel use of temporal word-combinations.

Key words: after-time, temporal word-combinations, West Podolian dialect, grammatical model.

Отримано: 23.02.2015 р.